

Rekomendācijas seksuālās vardarbības pret institūcijās dzīvojošiem bērniem novēršanai

Project “Sexual Violence against Children in Residential Institutions”
(DAPHNE III 2007-2013 Program of the EC, NR. JLS/2007/DAP-1/178/-30-CE-0229207/00-68)

2010

Saturs

I. Konstatēto problēmu apraksts	3
1. Bērnu tiesības Latvijā	3
II. Rekomendācijas	7
1. Rekomendācijas izmaiņām likumdošanā	7
2. Rekomendācijas institūcijās dzīvojošo bērnu situācijas uzlabošanai	9
3. Rekomendācijas vardarbībā cietušo bērnu rehabilitācijai	9
4. Rekomendācijas vardarbības pret bērnu novēršanai	10
5. Rekomendācijas izmaiņām Eiropas Savienības līmenī	10

I.Konstatēto problēmu apraksts

1. Bērnu tiesības Latvijā

Cilvēktiesības tiek iedalītas pilsoniskajās, politiskajās, sociālajās, ekonomiskajās un kultūras tiesībās. Tomēr vienlaikus cilvēktiesību sistēmā tiek noteiktas arī dažādas mazaizsargātas personu grupas, kurām, ņemot vērā viņu statusu, ir nepieciešama īpaša valsts aizsardzība un atbalsts. Bērnu tiesību izdalīšana atsevišķā grupā pamatota galvenokārt ar to, ka no vienas puses bērniem atbilstoši valsts tiesiskajam regulējumam nav visu tiesību, kas piemīt pilngadīgajiem, bet no otras puses, bērniem ir arī savas specifiskās tiesības, kas saistītas ar viņu vecumu, stāvokli ģimenē u.t.t.

Bērnu tiesības ir pamattiesību un pamatbrīvību kopums, kuram ir jābūt nodrošinātam katram bērnam (bērns ir persona, kura nav sasniegusi 18 gadu vecumu), bez jebkādiem izņēmumiem un neatkarīgi no rases, ādas krāsas, dzimuma, valodas, reliģijas, politiskās vai citas pārliecības, nacionālās vai sociālās izcelšanās, mantiskā stāvokļa, dzimšanas vai citiem ar bērnu vai viņa ģimeni saistītiem apstākļiem.

1959. gadā Apvienoto Nāciju Organizācijas ietvaros tika pieņemta ANO Bērna tiesību deklarācija, kurā tika pasludināti sociālie un tiesiskie 10 pamatprincipi, kas skar bērnu aizsardzību un labklājību.

1989. gada 20. novembrī ANO Ģenerālās asamblejas sesijā tika pieņemta ANO Konvencija par bērna tiesībām. Latvijas Republika šo dokumentu ratificēja 1992. gada 14. aprīlī, bet spēkā tā stājās 1992. gada 14. maijā. ANO Konvencijā par bērna tiesībām noteiktie vadošie tiesību principi un noteikumi tika nostiprināti 1998.gada 19.jūnijā pieņemtajā Bērnu tiesību aizsardzības likumā un citos dažāda līmeņa nacionālajos tiesību aktos (piemēram, Bāriņtiesu likums, Sociāli pakalpojumu un sociālās palīdzības likums, Kriminālprocesa likumā u.c.).

Pievienojoties un ratificējot ANO Konvenciju par bērna tiesībām, Latvijas valsts uzņēmas nodrošināt ne tikai visas konvencijā noteiktās bērna tiesības, bet arī izveidot efektīvus nacionālos tiesību aizsardzības mehānismus (administratīvos, tiesu u.c.), kurus izmantojot, tiek nodrošināta bērnu tiesību aizsardzība.

Piemērotāko tiesību aizsardzības mehānismu izvēle, kā aizstāvēt pārkāptās bērna tiesības, ir atkarīga no tiesību pārkāpuma rakstura un būtības, kā arī no tā, kas un cik lielā mērā attiecīgās tiesības ir ierobežojis. Latvijas normatīvie akti nosaka, ka bērna tiesības un intereses attiecībā ar vecākiem un aizbildņiem aizstāv bāriņtiesa. Nozieguma izdarīšanas gadījumā, kad tiek apdraudēta bērna dzīvība, veselība, bērna tiesību aizskārums novēršanu īsteno policija, prokuratūra, tiesa. Savukārt par to, lai bērnam tiktu nodrošinātas tiesības uz sociālo nodrošinājumu, atbild gan valsts, gan pašvaldību iestādes, piemēram, pašvaldību sociālie dienesti.

Sagatavotais „Pārskata par vardarbību pret bērnu Latvijā” un pētījums „Seksuālas vardarbības izplatība bērnu namos dzīvojošiem bērniem” uzrāda sekojošas problēmu jomas:

1) Seksuālās vardarbības biežums bērnu namos dzīvojošiem bērniem.

Datu analīzē tika konstatēts, ka 4 (71,1%) bērni uzrāda, ka pēdējo 12 mēnešu laikā viņi ir cietuši no tradicionālajiem nozgumiem, 61 (80,3%) bērns uzrāda, ka viņš zina kādu, kurš pēdējo 12 mēnešu laikā būtu cietis no tradicionāliem noziegumiem un 17 (40,5%) darbinieki uzrāda, ka viņi zina bērnus, kas nonākuši šādās situācijās. Savukārt, 23 (30,3%) bērni uzrāda emocionālas un/vai fiziskas vardarbības pieredzi no pieaugušā puses pēdējo 12 mēnešu laikā, 40 (52,6%) bērni norāda, ka viņi zina citus bērnus, kuri to piedzīvojuši un 2 (4,8%) darbinieki norāda, ka zina bērnu ar tādu pieredzi. Attiecībā uz vardarbību no vienaudžiem 29 (38,2%) bērni uzrāda, ka pēdējo 12 mēnešu laikā to ir piedzīvojuši, 54 (71,1%) bērni uzrāda, ka zina bērnus ar tādu pieredzi un 13 (31,0%) darbinieki uzrāda, ka zina bērnu, kas piedzīvojuši vardarbību no vienaudžiem pēdējo 12 mēnešu laikā. Savukārt, 33 (43,4%) bērni uzrāda, ka viņi ir cietuši no seksuālas vardarbības pēdējo 12 mēnešu laikā, 47 (61,8%) bērni norāda, ka zina tādus bērnus, kas būtu cietuši no seksuālas vardarbības un 9 (21,4%) darbinieki norāda, ka zina bērnus, kāds cietuši no vardarbības. Kā arī datu analīze uzrāda, ka 40 (52,6%) bērnu ir bijuši vardarbības liecinieki.

Veiktā pētījuma dati nesniedz atbildes uz visiem jautājumiem, kas saistīti ar vardarbības pret bērnu biežumu institūcijās dzīvojošiem bērniem, tādēļ kā problēmjomas saglabājās:

- Vardarbības izplatība viesģimenēs vai citās institucionālās aprūpes iestādēs, kas nav bērnu nami, piemēram, internātskolās u.c., un bērniem ar garīgās attīstības traucējumiem, kas atrodas aprūpes institūcijās.

2) Vardarbības fakta fiksēšana un ziņošana:

- Pastāv šķēršļi, kas kavē ziņošanu par vardarbības pret bērnu gadījumiem, kas galvenokārt ir saistīts ar starpinstitucionāla modeļa neesamību šādu gadījumu risināšanai.
- Bērnu namos strādājošiem darbiniekiem ir teorētiskas zināšanas par vardarbību pret bērnu, riska faktoriem, sekām un pazīmēm, taču trūkst iemaņu šīs zināšanas pielietot savā ikdienas darbā.

3) Pieredze pēc vardarbības fakta paziņošanas:

Latvijā no seksuālas vardarbības cietušo bērnu rehabilitācija un ārstēšana notiek par valsts līdzekļiem. To nosaka Ministru kabineta 2008.gada 8.septembra noteikumi nr.719 „Kārtība, kādā bērnam, kurš cietis no prettiesiskām darbībām, sniedz nepieciešamo palīdzību”. Bērns var izmantot

sociālās rehabilitācijas pakalpojumu dzīvesvietā, ieslodzījuma vietā, sociālās korekcijas izglītības iestādē un bērnu aprūpes iestādē (līdz desmit 45 minūšu konsultācijām) vai sociālās rehabilitācijas institūcijā (sociālās rehabilitācijas kurss).

Pozitīvi vērtējams tas, ka valsts garantētā rehabilitācija nav atkarīga no tā, vai prettiesiskas rīcības faktu konstatējušas tiesībsargājošās iestādes – pietiek ar sociālā darbinieka izvērtējumu un atzinumu, ka bērnam rehabilitācija ir nepieciešama.

No 2008.gada 1.oktobra paplašināts valsts garantētā sociālās rehabilitācijas kursa apjoms, nosakot, ka gadījumos, ja par noziedzīgo nodarījumu ir uzsākts kriminālprocess, bērns var saņemt kompleksu sociālās rehabilitācijas kursu līdz 60 dienām (parasti – līdz 30 dienām).

Ja saskaņā ar psihologa vai sociālā darbinieka atzinumu ir nepieciešams, lai kopā ar bērnu sociālās rehabilitācijas institūcijā uzturētos kāds viņa ģimenes loceklis vai persona, kas bērnu aprūpē, šīs personas uzturēšanos attiecīgajā institūcijā finansē no valsts budžeta līdzekļiem.

Neskatoties uz to, ka valsts garantē sociālās rehabilitācijas pakalpojumu vardarbības pret bērnu gadījumā tika konstatētas sekojošas nepilnības:

- ne vienmēr to iespējams saņemt dzīves vietas tuvumā;
- dažkārt speciālisti nav apguvuši pietiekamā mērā speciālas zināšanas darbam ar šiem bērniem
- rehabilitācijas saturs neatbilst bērna vajadzībām;
- dažas no sociālās rehabilitācijas institūcijām vienlaicīgi var uzturēties pārāk liels bērnu skaits, kas apgrūtina nevardarbīgas vides nodrošināšanu un rehabilitācijas mērķu sasniegšanu;
- pavadoņiem atrodies institūcijā, nav paredzēti līdzekļi viņu psihosociālās rehabilitācijas nodrošināšanai;
- vērojamas grūtības ar pakalpojuma pēctecības nodrošināšanu.

4) Vardarbības pret bērnu novēršana.

- Trūkst plānveida un visaptverošas primārās, sekundārās un terciālās preventīvas programmu dažādām sabiedrības sociālajām grupām.

II. Rekomendācijas

1. Rekomendācijas izmaiņām likumdošanā

Bērnu aizsardzība no seksuālas vardarbības: normatīvie akti Latvijā

Galvenie normatīvie akti, kas nosaka standartus bērnu aizsardzībai no seksuālās vardarbības un ekspluatācijas¹, ir Bērnu tiesību aizsardzības likums, īpaši likuma 15., 51., 52.pants un Krimināllikums. Dažādus bērna tiesību aspektus regulē arī Kriminālprocesa likums, Bāriņtiesu likums un virkne Ministru kabineta noteikumu, kas nosaka dažādu institūciju kompetenci un kārtību, kādā nodrošināmas bērna tiesību garantijas seksuālās vardarbības gadījumos. Latvijai saistoši ir arī vairāki starptautiski normatīvie akti par bērnu aizsardzību no seksuālās vardarbības, tai skaitā ANO Konvencija par bērna tiesībām, īpaši konvencijas 19. un 34.pants; Eiropas Padomes 2003.gada 22.decembra Pamatlēmums 2004/68/TI par bērnu seksuālās izmantošanas un bērnu pornogrāfijas apkarošanu (turpmāk – Pamatlēmums); ANO Konvencijas par bērna tiesībām 2000.gada 25.maija papildu protokols par tirdzniecību ar bērniem, bērna prostitūciju un bērna pornogrāfiju (turpmāk – papildu protokols), kas nosaka standartus bērnu aizsardzībai no komerciāli seksuālās ekspluatācijas, u.c.

Bērnu tiesību aizsardzības likuma (turpmāk tekstā – BTAL) 51.panta trešā daļa paredz, ka katrai personai ir pienākums ziņot policijai vai citai kompetentai iestādei par vardarbību vai citu pret bērnu vērstu noziedzīgu nodarījumu. Par neziņošanu vainīgās personas saucamas pie likumā noteiktās atbildības. Krimināllikuma 315.pants paredz kriminālatbildību personai, kura neziņo par smaga vai sevišķi smaga nozieguma izdarīšanu. Saskaņā ar Krimināllikumu lielākā daļa noziegumu, kas saistīta ar seksuālu vardarbību pret bērniem, uzskatāmi par smagiem vai sevišķi smagiem.

Tomēr, neraugoties uz BTAL normām, speciālajos likumos, kas regulē ārstniecības, izglītības u.c. iestāžu darbību, bieži nav iekļauts tiešs personu pienākums ziņot atbildīgajām institūcijām par seksuālu vardarbību – attiecīgie normatīvie akti parasti paredz ierobežojumus ziņu izpaušanai trešajām personām, lai nodrošinātu personu datu aizsardzību.

Piemēram, saskaņā ar Krimināllikuma 161.pantā noteikto, par dzimumsakariem ar personu, kura nav sasniegusi sešpadsmit gadu vecumu un kura ir materiālā vai citādā atkarībā no vainīgā, vai, ja šo nodarījumu izdarījusi pilngadīga persona, vainīgā persona saucama pie kriminālatbildības.

¹ Analizējot normatīvos aktus, var izdalīt divas seksuālās vardarbības jomas:

-Pirmkārt, bērnu (komerciāli) seksuālā ekspluatācija (sexual exploitation), ar ko galvenokārt saprot tādus seksuālās izmantošanas veidus, kuru rezultātā trešās personas gūst materiālu labumu, vai arī bērnam tiek piesolīts materiāls labums, tai skaitā: bērnu cilvēktirdzniecība (trafficking); bērnu pornogrāfija un bērnu prostitūcija, tai skaitā seksa tūrisms; starptautiskie normatīvie akti lielākoties regulē tieši šo jomu;

-Otrkārt, seksuālā vardarbība pret bērnu (sexual abuse), kas ietver seksuālo vardarbību ģimenē un citus seksuālās vardarbības veidus, kur varmākas mērķis nav materiāla labuma gūšana. Šajā dokumentā analizēta tieši šī joma.

Ir ļoti būtiski, lai par iespējamu noziedzīgu nodarījumu pret nepilngadīgo tiktu ziņots, un šādos gadījumos vislielākā iespēja to izdarīt ir tieši ārstniecības personām, kuras veic nepilngadīgās grūtnieces apskati. Tomēr informācijas sniegšana tiesībsargājošajām iestādēm par gadījumiem, kad personai pirms sešpadsmit gadu vecuma iestājusies grūtniecība, bieži atkarīga no bērna vecākiem, jo ārstniecības personas dažādi izprot pienākumu ziņot, un daudzos gadījumos praksē uzskata, ka tām nav pienākums vērsties policijā. Jāņem vērā, ka Ārstniecības likuma 50.pants nosaka kārtību, kādā ārstniecības personas var sniegt ziņas, ko ārstniecības procesā ieguvušas par pacienta un viņa tuvāko radnieku privāto dzīvi. Tai skaitā minētā panta trešā daļa noteic, ka tiesai, prokuratūrai, policijai, atbildīgajai valsts institūcijai bērnu un ģimenes lietās (valsts bērnu tiesību aizsardzības inspektoriem), bāriņtiesai (pagasttiesai), kā arī institūcijām, kuras veic izziņu, ziņas par pacientu sniedzamas tikai pēc šo institūciju rakstveida pieprasījuma, ja ir ārstniecības iestādes vadītāja parakstīta atļauja.

Šobrīd ārstniecības personu pienākums ziņot par vardarbību ir noteikts Ministru kabineta 2008.gada 8.septembra noteikumu nr.719 „Kārtība, kādā bērnam, kurš cietis no prettiesiskām darbībām, sniedz nepieciešamo palīdzību” 5.punktā. Tomēr jāņem vērā, ka Ministru kabineta noteikumi ir zemāka spēka normatīvais akts, nekā Ārstniecības likums.

No minētā var secināt, ka normatīvo aktu līmenī būtu nepieciešams izvērtēt visas attiecīgās normas un apsvērt iespēju izdarīt grozījumus vairākos likumos.

- Vairākas morāli novecojušas un neviennozīmīgi interpretējamās Krimināllikuma sevišķās daļas normas, kas dažos gadījumos pat diskriminē cietušos atkarībā no cietušā dzimuma;
- Neviennozīmīga, pavirša un bieži bērna interesēm neatbilstoša normatīvo aktu piemērošana tiesībsargājošās iestādēs, tai skaitā neadekvāti zemu sodu noteikšana vainīgajām personām, un kriminālprocesu izbeigšana gadījumos, kad veicama sarežģīta izmeklēšana vai jānovērtē cietušajam nodarītais psiholoģiskais kaitējums. Viens no šīs problēmas cēloņiem ir joprojām nepietiekamā speciālistu izpratne par seksuālās vardarbības raksturu un smagajam sekām;
- Nepietiekama bērna drošības garantēšana pēc kriminālprocesa izbeigšanās; tai skaitā nepieciešams uzlabot sociālās rehabilitācijas kvalitāti un apjomu, kā arī pievērst īpašu uzmanību preventīvajam un postpenetenciārajam darbam ar seksuālās vardarbības veicējiem, lai novērstu atkārtotu nodarījumu izdarīšanu;
- Joprojām pilnveidojams mehānisms, lai laikus konstatētu, identificētu un novērstu bērnu seksuālās izmantošanas gadījumus, tai skaitā īpaši nepieciešams pilnveidot izglītības

iestāžu, ārstniecības iestāžu, kā arī iedzīvotāju apziņu par savu lomu vardarbības gadījumu pēc iespējas ātrākā konstatēšanā;

- Joprojām aktuāls finanšu trūkums. Ekonomiskās krīzes rezultātā turklāt apdraudēta vairāku progresīvu iniciatīvu īstenošana, piemēram, sakarā ar līdzekļu samazinājumu Valsts probācijas dienestam būs apgrūtināta Tieslietu ministrijas izstrādātā plāna nepilngadīgu personu aizsardzībai no dzimumnoziegumiem īstenošana.

Vienlaikus sistēmas attīstībā konstatējamas arī pozitīvas tendences:

- Izdarīti vairāki grozījumi Krimināllikumā, lai padarītu to mūsdienu apstākļiem atbilstošāku, daļēji novērstu diskrimināciju likuma 159. un 160.panta regulējumā, kā arī radītu papildus iespējas dzimumnoziegumnieku kontrolei un rehabilitācijai (obligāta piedalīšanās probācijas programmās);
- Paplašināts no vardarbības cietušajiem bērniem pieejamās rehabilitācijas apjoms, turklāt pakalpojums turpmāk būs pieejams arī slēgtās vai daļēji slēgtās iestādēs, tādās kā cietumi un sociālās korekcijas izglītības iestādes;
- Valdība pēdējo gadu laikā nākusi klajā ar vairākām iniciatīvām (kriminālsodu politikas koncepcija, Rīcības plāns bērnu aizsardzībai no dzimumnoziegumiem), kurās ietverti progresīvi risinājumi gan cietušo aizsardzībai (piemēram, „drošības līdzekļu” piemērošanas paplašināšana); gan nodarījumu prevencijai. Diemžēl šobrīd daudzu iniciatīvu ieviešanu apgrūtina finansējuma trūkums;
- Pateicoties valsts, pašvaldību un nevalstiskā sektora sadarbībai, vērojamas pozitīvas tendences starpinstitucionālās sadarbības pilnveidošanā, tai skaitā ziņošanā par noziedzīgiem nodarījumiem un palīdzības sniegšanā bērnam un viņa tuviniekiem. Šajā aspektā īpaši pozitīvi vērtējama likumdošanas iniciatīva, kas pieredz pienākumu brīvības atņemšanas iestādēm, kā arī Valsts probācijas dienestam ziņot bāriņtiesām par smagus un sevišķi smagus noziegumus pret bērniem izdarījušām personām, kuras atbrīvotas no soda izciešanas pirms termiņa vai atbrīvotas pēc pilnas soda izciešanas;

2. Rekomendācijas institūcijās dzīvojošo bērnu situācijas uzlabošanai

- 1) Veikt pētījumus, kas ļautu noskaidrot vardarbības izplatību in guest families, foster families, internātskolās dzīvojošiem bērniem un iestādēs bērniem ar garīgās attīstības traucējumiem, kas atrodas aprūpes institūcijās.
- 2) Veidot iekšējo iestādes filozofiju, kas balstīta uz nevardarbīgas saskarsmes paņēmieniem, kas nosoda agresivitāti savstarpējās attiecībās.

- 3) Turpināt gan formālu, gan neformālu darbinieku izglītošanos, virzot uz konkrētu zināšanu un praktisku iemaņu iegūšanu par vardarbību pret bērnu, riska faktoriem, sekām un pazīmēm.
- 4) Veicināt starpinstitucionālās sadarbības pilnveidošanu un radīt protokolu, kas reglamentātu ziņošanas kārtību un rīcību vardarbības pret bērnu gadījumos.
- 5) Izveidot speciālu pēcdiploma apmācības programmu, kas īpaši sagatavotu speciālistus darbam bērnu institūcijā.

3. Rekomendācijas vardarbībā cietušo bērnu rehabilitācijai

- 1) Nodrošināt vardarbībā cietušam bērnam iespēju saņemt sociālās rehabilitācijas pakalpojumu pēc iespējas tuvāk dzīves vietai.
- 2) Izveidot vienotu apmācības sistēmu speciālistiem, kas nodrošina rehabilitāciju vardarbībā cietušiem bērniem.
- 3) Izveidot kvalitātes standartu rehabilitācijas pakalpojumam vardarbībā cietušam bērnam.
- 4) Veidot skaitliski nelielas sociālās rehabilitācijas institūcijas vardarbībā cietušiem bērniem.
- 5) Atrast finansu līdzekļus, lai nodrošinātu iespēju, vardarbībā cietuša bērna pavadonim sociālās rehabilitācijas institūcijā, saņemt speciālistu konsultācijas.
- 6) Izstrādāt sistēmu kā panākt, lai speciālistu un institūciju sniegtās rekomendācijas vardarbībā cietušam bērnam tiktu ievērotas.

4. Rekomendācijas vardarbības pret bērnu novēršanai

- 1) Izstrādāt plānveida un visaptverošas primārās, sekundārās un terciārās prevences programmu dažādām sabiedrības sociālajām grupām un nodrošināt to pieejamību.
- 2) Veidot specifiskas un pielāgotas prevences programmas institūcijās dzīvojošiem bērniem, t.sk. bērniem ar garīgās attīstības traucējumiem.
- 3) Sagatavot un izplatīt informatīvos materiālus bērnu ārpusģimenes aprūpes iestāžu darbiniekiem un audzēkņiem par iespējām saņemt palīdzību krīzes situācijā.
- 4) Izmantot modernās tehnoloģijas informācijas pieejamības veicināšanai.
- 5) Veicināt bērnu līdzdalību prevences programmu izstrādē, sagatavošanā un realizēšanā.

5. Rekomendācijas izmaiņām Eiropas Savienības līmenī

- 1) Iesakām veikt kopīgas informācijas un profilakses kampaņas ES, lai pārvarētu sabiedrības vienaldzību un toleranci pret vardarbību pret bērniem;
- 2) Izveidot, personu, kas izdarījušas seksuāla rakstura noziegumu pret bērniem, vienotu reģistru (datu bāzi), kas būtu pieejama visā Eiropas Savienības valstīs
- 3) Īstenot efektīvus pasākumus, lai pārtrauktu cilvēku tirdzniecību un bērnu prostitūciju vai citas ekspluatācijas bērnu ekspluatācijas formas, jo bērni no ārpus ģimenes aprūpes iestādēm salīdzinoši daudz biežāk tiek iesaistīti šāda veida noziegumos.
- 4) Veidot kopīgu informatīvo datu bāzi par aktivitātēm, kas saistītas ar vardarbības pret bērnu novēršanu un mazināšanu visās Eiropas valstīs. Informatīvās bāzes veidošanā iesaistīt dažādu jomu speciālistu no dažādām Eiropas valstīm.